

lyek számát. A kutatási-fejlesztési intézmények háttérben megjelenő *spin-off* cégek vállalkozásfejlesztő és termelésserkentő hatása teljesen egyértelmű. Az innovatív vállalkozások fejlesztik a régiók exportkapacitáit, elősegítik a régiók európai és nemzetközi kutatási térségbe való integrálódását. A kutatás-igényes vállalkozások hozzájárulnak a térségek

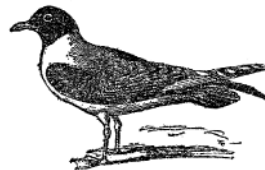
újraiparosításához, a fejlett szolgáltatások elterjedéséhez. Mindez pedig a régiók jövedelemtermelő képességét javítja, és hozzájárul a területi kohézió erősítéséhez.

Decentralizációs jellegű államreform nélkül a lisszaboni kritériumok nem teljesíthetők Európa unitárius berendezkedésű államaiban, így Magyarországon sem.

IRODALOM

- Bennett, R. J. – Krebs, Günter (1991): *Local Economic Development: Public–Private Partnership Initiatives in Britain and Germany*. Belhaven Press, London
- Blumberg, Melanie J. (1986): *Scandinavian Higher Education Reform. From Elitism to Egalitarianism*. Paper presented at the Annual Meeting of the Society for the Advancement of Scandinavian Study. Columbus, OH
- Ciciotti, Enrico (1993): *Competitività e territorio. Leconomia regionale nei paesi industrializzati*. La Nuova Italia Scientifica, Roma
- Commonwealth Universities Yearbook* (2005): The Association of Commonwealth Universities, London
- Ernyedi György (1987): *Szellemi megújulás – a tudomány terjedése Magyarországon. Társadalomtudományi Közlemények*. 4, 506–511.
- Europe in Figures. Eurostat Yearbook, 2008*. Commission for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
- Florax, Raymond (1992): *The University: A Regional Booster?* Avebury, Aldershot
- Hjern, Benny (1990): Improvement of Regional Qualification Structures As a Task of Regional Economic Policy. In: Ewers, Hans-Jürgen – Allesch, Jürgen (eds.):

- Innovation and Regional Development. Strategies, Instruments and Policy Co-ordination*. Walter de Gruyter, Berlin, 207–224.
- Horváth Gyula (1989): Korszerű vidéket modern Magyarországon. *Somogy*. 5, 76–80.
- Joyce, Patrick Weston (1907): *Ancient Ireland: a Smaller Social History of Ancient Ireland*. Longmans, Green & CO., New York
- Lömkér, Klaus (1986): Regionalization in the Sector of Tertiary Education Institutions Development in the Federal Republic of Germany. *Higher Education in Europe*. 3, 44–49.
- Macrakis, Kristie (1993): *Surviving the Swastika: Scientific Research in Nazi Germany*. Oxford University Press, New York
- Neave, Guy (1979): Higher Education and Regional Development. *Higher Education Review*. 11, 10–26.
- O'Driscóil, Proinsias (ed.) (1993): *Culture in Ireland – Regions: Identity and Power*. The Institute of Irish Studies, The Queen's University of Belfast, Belfast
- Pounds, Norman J. G. (1990): *A Historical Geography of Europe*. Cambridge University Press, Cambridge–New York
- Vossensteyn, Hans (2008): *Higher Education in Finland*. Universiteit Twente, Enschede

A VÁLSÁGRÓL A POLITOLÓGIA MONDANIVALÓJA

Szabó Máté

az állampolgári jogok országgyűlési biztosa,
az MTA doktora, egyetemi tanár

S hogy épp most válság van, hát világossá vált az is, hogy a válságok tudományos elemzéséhez a korábban használatos kategóriák és elméletek felülvizsgálatára van szükség. A válságok egysíkú, ideologikus megközelítését feladva, lehetővé válhat a különböző álláspontok között a kommunikáció, illetve az eredmények kölcsönös megismerése, illetve elsajátítása, és a közös megoldáskeresés. (Sok vita folyik ma a válságról a közgazdaságon túl is; lásd a G. Fodor Gábor szerkesztette *Nemzeti Érdek* 2009/2. számát és a Mislivetz Ferenc (2009) szerkesztette *Eredeti válságfelhalmozás* című kötetet.)

A válságfogalom alkalmazása a társadalomtudományban már régi hagyományokra tekinthet vissza. A válság szó görög megfelelője, a *krízis*, eredetileg megkülönböztetést vagy döntést jelentett. A fogalom egyszerre bukkan fel a görögöknél a történet- és az orvostudományban. Thuküdidésznél például a perzsa és a görögök közötti konfliktust eldöntő csatára vonatkozik. Hippokratész a betegség lefolyásában azt nevezi a válság periódusának, ha a betegség intenzitása megnő, és vagy befejeződik, vagy más betegséggé alakul. Már ezekben a korai előfordulásokban is megmutatkozik a válság fogalmának a rendkívüli, döntő szituációra vonatkozó jelentése, amit máig is megőrzött egyes értelmezéseiben.

A görögök után a fogalom hosszú időre eltűnik a tudományos és a filozófiai nyelvből, majd a 17–18. században bukkan fel ismét. A feudalizmusnak az élet minden területén megmutatkozó válsága hozza magával újrafelfedezését. Az 1789-től 1860-ig tartó „forradalmak korában” pedig általánosan elterjedt kategória lesz a különböző társadalomtudományokban és a filozófiában.

A különböző társadalomtudományok eltérő módon és mértékben foglalkoztak a válság problematikájával. A közgazdaságtan relatíve elkülönült kutatási ágává vált a gazdasági válságok elemzése; míg a történettudomány főként esettanulmányokat készít a válságokról, a pszichológia az egyénfejlődés válságát kutatja, a szociálpszichológia a csoportét és a szociológia általában a társadalmét és különféle alrendszeréit, a politológia a 20. századi fejlődése során eljutott a válság-situációtól a rendszerválság elemzéséig, illetve a politika és a többi társadalmi szférák összefüggő vizsgálatához, és ma a politika folyamatával összefüggésben vizsgálja a válságok problémáját.

A válság kategóriája és a válságelmélet megalkotására való igény megjelent a szakosodott társadalomtudományi diszciplínaként kialakult politikatudományban. Véleményem szerint a 20. századi politikatudományban a

válságelmélet fejlődésének három periódusát különíthetjük el.

Az első a behaviorizmus, a szituációhoz kötött emberi magatartás vizsgálatát célul tűző irányzat időszaka, amelyben a válságot döntési szituációként fogják fel és a válságfogalmat elsősorban a nemzetközi viszonyok elemzésében gyümölcsöztetik. A behaviorizmus a két világháború között jelent meg, s a második világháborútól a 60-as évekig tartó virágkorának befejeztével ér véget ez a periódus.

A második szakasz a politikai válságok elméletének fejlődésében a politikai rendszer elméleteinek periódusa. Körülbelül a hatvanas évekre alakul ki a behavioristák többnyire „mikropolitikailag” orientált megközelítést megkérdőjelező, és a politikai rendszert a társadalmi egész összefüggésében mint relatíve elkülönült társadalmi alrendszert vizsgáló irányzat. A politikai rendszer elméleteinek többsége tartalmazott olyan tételeket, amelyek a politikai rendszer válságelméletének kialakítása felé mutattak, azonban még nem alkották meg a politikai rendszer válságelméletét. A hatvanas évek második felének elsősorban politikai megalapozásuként értelmezett válságai az USA-ban és Nyugat-Európában magukkal hozták a politikai rendszer válságproblémáját leíró elkülönült elmélet kialakítására való törekvést.

A politikai válságok elméletének harmadik fejlődési szakaszát a hetvenes évek elméletei jelentik, amelyekben a politikai válság problémája centrális jelentőségűvé vált. A hetvenes évek politológiája – Klaus v. Beyme kifejezésével élve – „pluralistának” nevezhető. Megszűnik az USA politológiájának korábbi hegemon szerepe, amelynek alapján a megelőző időszakban az USA politikatudományának egymást váltó irányzatai, a behaviorizmus és a rendszerelmélet azonosíthatóak a polgári

politológia válságelméletének első két fejlődési szakaszával. A hetvenes években a legkülönbözőbb elméleti irányzatok „békés egymás mellett élése” valósul meg, ami megmutatkozik a politikai válságok elméletében is.

Válság és politika a 20. század politológiájában

Mind a behaviorista, mind a rendszerszemléletű válságelméletek abban látták feladatukat, hogy mindenfajta politikai válság elemzésére és magyarázatára alkalmas, operacionálízható és az empirikus kutatásban felhasználható fogalmi apparátust alakítsanak ki. Általában nem foglalkoztak a válságok rendszerspecifikus okaival. Ez a helyzet részben módosul a hetvenes évekre, amikor egyre nagyobb súlyt kapnak a társadalomtudományok történeti-kritikai tradíciói, a marxizmus, illetve a frankfurti iskola elmélete. Ezekkel a tendenciákkal összefüggésben kerül előtérbe a politikai válságok rendszerspecifikus okainak vizsgálata.

A BEHAVIORISTA VÁLSÁGELMÉLETEK

A behavioristák célja a korábbi normatív-institucionalista szemlélettel szemben az egyéni, illetve csoportos politikai magatartás szabályszerűségeinek vizsgálata, empirikus-kvantitatív módszerekkel. A behavioristák szerint a politikai magatartás megfigyelhető, mérhető és leírható szabályszerűségei alapján lehetséges a politikai magatartás magyarázatára és előrejelzésére alkalmas elmélet kialakítása.

A behaviorista irányzat egyik kiemelkedő képviselője Harold Lasswell – Morton A. Kaplannal együttműködve – kísérlete meg a politikai magatartásra koncentráló, empirikus orientációjú politikaelmélet kategóriarendszerének kialakítását a *Hatalom és társadalom* címen 1950-ben megjelent könyvében. Sze-

rinte a politika specifikumát és a politikatudomány sajátos tárgyát a döntési szituációként értelmezett hatalom jelenti. Lasswell könyve a politikai folyamatok között tárgyalja a politikai válság problémáját.

Lasswell szerint a politikai válságok két típusa a forradalmi és a háborús válság. Lasswell leszögez bizonyos, a politikai válságra általában jellemző, a forradalmi és a háborús válságra egyaránt vonatkozó tételeket.

Lasswell a politikai válságot úgy határozza meg, hogy az extrém intenzitású konfliktushelyzet, amelyben nagy valószínűsége van az erőszak alkalmazásának. A válság által érintett alanyok – szerinte ezek egyaránt lehetnek egyének, csoportok, osztályok és államok – helyzetét szerinte a válsághelyzetben az jellemzi, hogy növekszik az erőszak alkalmazására irányuló cselekvési kényszer.

A válság lefolyásának elemzésében szerinte a konfliktushelyzet intenzívebbé válásának folyamatát kell végigkísérni. A cselekvők perspektívái szempontjából a változó igényeket, elvárásokat és azonosulásokat, illetve a cselekvők magatartásában a javakkal és a szolgáltatásokkal, az erőszak eszközeivel, illetve a politikai szimbólumokkal való manipulálást kell vizsgálni.

A válságot kiváltó konfliktushelyzet oka szerinte valamely cselekvő alany (egyén, csoport, elit, állam stb.) megfosztottsága, deprivációja. E megfosztottság hirtelen fokozódása intenzívebbé teszi a kollektív cselekvés igényét. Tovább erősíti ezt a más depriváltakkal való azonosulás; ami a korrekív cselekvés sikerének esélyét növeli. Az azonosulás rendszerint politikai szimbólumok alkalmazása, és a többi depriválttal való közösség, a „mi” tudat kialakulása révén megy végbe. Lasswell szerint az esetleges depriváció fokozódó veszélye is erősítheti a válság intenzitását.

Lasswell szerint nem minden konfliktusból lesz válság. A konfliktusok megoldhatók a válság – azaz extrém intenzitásúvá váló konfliktushelyzet – kialakulása előtt is. Ez attól függ, hogy mennyiben küszöbölhet ki a konfliktus oka, illetve mennyire változtathatók meg a konfliktus által érintett depriváltak elvárásai. Ha a konfliktus okának küszöbölése túl hosszú időt vesz igénybe ahhoz képest, amit a depriváció által érintettek képesek vagy hajlandók elviselni, illetve elvárásaik nem módosíthatóak a konfliktusmegoldás irányába, válság keletkezik. Lasswell szerint nemcsak a konfliktus, hanem a konfliktusmegoldás gyakorlatának hiánya is eredményezhet válságot.

Lasswell a továbbiakban ezeket a tételeket alkalmazza a háborús és a forradalmi válságok elemzésére.

A behaviorista válságelmélet a Lasswell-féle felosztásnak megfelelően – háborús válságok, illetve a nemzetközi kapcsolatok válsága, és forradalmi válságok, illetve a belpolitika válságjelenségei – fejlődött tovább. Az ötvenes években a behaviorista kutatások főként a nemzetközi viszonyok válságjelenségeinek előntés-, illetve játékelméleti megközelítésével foglalkoztak, ami nem hozott magával különösebb elméleti fejlődést. Joggal állapíthatta meg J. A. Robinson a *Társadalomtudományok Enciklopédiájának* 1968-as kiadásában a Válság címszó alatt, hogy a politikai válságok elméletének kialakítása a politikatudomány jövőbeli feladatai közé tartozik.

A belpolitikai válságok cselekvéselméleti szempontú elemzésére tett kísérletet Ted Robert Gurr a *Miért láznak az emberek?* című, 1970-ben megjelent könyvében. Ez a mű fejlesztette tovább a Lasswell megalapozta behaviorista válságelméletet. Gurr a politikai erőszak alkalmazásának, illetve a forradalmak

elméletének keretében tárgyalta a belpolitikai válság problematikáját. Gurrnál, Lasswellhez hasonlóan, középpontban áll a válság alanyainak a válságszituációban tanúsított magatartása, illetve az alanyok megismerő és értékelő viszonya a válságszituációhoz, valamint ennek a magatartásokra gyakorolt hatása. Gurr, Lasswelltől eltérően, a válságot nem extrém, nem mindennapi, patológikus szituációként, hanem a politika folyamatának egyik rendes alkotórészeként fogja fel. Gurr eltér Lasswelltől abban is, hogy a válságszituációt nem kapcsolja össze közvetlenül az erőszak alkalmazásával, illetve annak esélyével.

Gurr a döntési kihívás (*decisional challenge*) problémájával indítja a politikai válságok tárgyalását. A döntési kihívás kifejezéssel jelöl minden olyan kormányzati intézkedés iránti követelést a társadalmilag jelentős csoportok részéről, amely a társadalom tagjai értékpozícióinak védelmezésére, illetve annak megjavítására irányul. A politikai válság akkor lép fel, ha ezek a követelések nagy számuk vagy jellegük következtében kielégíthetetlenek, és a társadalom tagjainak értékelvérsai nem realizálhatók.

Ezt az elvárások és realizálásuk lehetősége közötti konfliktust Gurr a relatív depriváció, a viszonylagos megfosztottság kategóriájával írja le, amit a döntési kihívást megfogalmazó csoportok társadalmi súlya, illetve a megvalósíthatatlan elvárások következményeként létrejött deprivációk pszichológiai intenzitása és a társadalom elterjedtsége határoz meg.

Gurr szerint a depriváció, a hátrányos helyzet észrevétele nem mindig párosul a korrektív cselekvés igényével. Ehhez a depriváció politizálására van szükség. Ez a saját megfosztottság tudatosítását, a más depriváltakkal való azonosulást, illetve a korrektív cselekvés esélyeibe vetett hit kialakítását tételezi fel.

Gurr szerint ehhez a korrektív politikai cselekvés normatív és pragmatikus igazolására van szükség. A normatív igazolás a depriváció rendszerspecifikus voltának felismerését, így a rendszer legitimitásába vetett hit elvesztését jelenti. A pragmatikus igazolás pedig annak felismerését, hogy lehetséges a rendszer tudatos megváltoztatása. A deprivációk révén létrejött válságpotenciál szerinte az alternatív politikai ideológiák elsajátítása és a rendszerbe vetett hit elvesztése révén politizálódhat.

A kifejezetté vált válságpotenciál a politikai erőszak alkalmazásában, a rendszer tudatos megváltoztatására létrejött kísérletben aktualizálódhat. Gurr szerint ennek esélyét a rendszerfenntartó és az azt megváltoztatni kívánó erők hatalmi egyensúlya dönti el. Ha egy rendszerben olyan méretűvé válik a depriváció, illetve annak tudatosítása és politizálódása, ami lehetővé teszi a rendszer megváltoztatását, forradalmi helyzet jön létre.

A behaviorista válságelméletek sajátosságai abban foglalhatók össze, hogy a behaviorizmus magatartásra koncentrált szemléletében a politikai válságok elemzésének középpontjában áll a válság által érintett alanyoknak a válságszituációra vonatkozó észrevétele és értékelése, illetve a cselekvők tanúsította magatartás által meghatározott válság lefolyása. A válság folyamatának elemzése a cselekvők magatartására ható külső és belső tényezőkre, és különösen a cselekvők egymáshoz való viszonyára koncentrált.

A politikai válságok behaviorista megközelítése a válságot egy konkrét szituációhoz, illetve az abban tanúsított magatartáshoz kapcsolja. A válságszituációt extrém intenzitású cselekvési kényszer és a cselekvésre rendelkezésre álló viszonylag rövid idő jellemzi. A behaviorista válságkonceptió szituacionális, cselekvés-, illetve döntéseméleti jellegű.

Ez a szituacionális jelleg a behaviorista válságelmélet azon fogyatékoságát vonja maga után, hogy mivel csak a szituációban tanúsított magatartásra koncentrált, háttérbe szorul a válság hosszabb időperiódusban való elhelyezése. A behaviorista válságelmélet – akárcsak a behaviorista politológia általában – történetetlen szemléletű. A szituációhoz kötött politikai magatartás vizsgálata továbbá ahhoz vezet, hogy a válságok makrotársadalmi vagy „makropolitikai” szinten jelentkező, strukturálisan meghatározott összefüggéseit többnyire szem elől tévesztik a behaviorista válságelméletek. A szituacionális-cselekvéselméleti válságfogalom előnyei közé tartozik, hogy a válságot relatíve nyitott, különböző politikai alternatívákat magában hordozó szituációnak tekinti. Ez a szituációra és a cselekvésre orientáltság leginkább a viszonylag könnyen azonosítható „alanyokkal”, a nemzetállamokkal, illetve azok „magatartásával” foglalkozó elemzésekben, a nemzetközi viszonyok válságainak vizsgálatában volt alkalmazható.

A POLITIKAI RENDSZEREK VÁLSÁGÁNAK ELMÉLETEI

Körülbelül a hatvanas években jelentek meg a politikatudományban azok az elméletalkotási törekvések, amelyek a politikaelméletet a szituációhoz kötött magatartásnál tágabb, a társadalom, illetve a politika makroszintjéhez kötődő koncepciókra építették. Közös bennük, hogy az általános rendszerelmélet, valamint a kibernetika egyes eredményeit kívánják kamatoztatni a politika elemzésében. Ez a politikai jelenségek rendszerszemléletű megközelítését és a politikai rendszer és környezete közötti, az input–output kategóriáival leírt viszonyrendszer elemzését hozta magával. A politikai rendszert mint a társadalom egé-

szétől analitikusan, az elemzés során elkülöníthető, relatíve független alrendszerként vizsgálták.

Ezek a rendszerelméletek közvetlenül nem foglalkoztak még a politikai rendszer válságának problematikájával; főként a rendszerek normális funkcionálásának feltételeit igyekeztek számba venni, azonban ha ez a feltételrendszer nem teljesül, ez a politikai rendszer válság állapotának elképzelését implikálja. A rendszerelméleteknek ezeket az implikációit bontották ki a hatvanas évek második felében azok a teóriák, amelyek a politikai rendszer válságának elméletét kívánták megalkotni.

A politikai rendszerelméletek közül a továbbiakban David Easton teóriáját és a politikai válságok elemzésére való alkalmazásának kísérletét ismertetem.

David Easton *A politikai rendszer* című, 1953-ban megjelent könyvében és egy e témáról 1956-ban publikált tanulmányában foglalkozik az egyensúlyi szemlélet korlátaival a politikakutatásban. Szerinte hamis a korábbi politikaelméleteknek az a feltevése, miszerint az uralkodó állapot a politikai rendszerekben az egyensúly. A politikai rendszer egyensúlyi állapota szerinte csak analitikusan tételezhető fel, a kutatás számára, a célból, hogy kutatni lehessen az egyensúly feltételeit. Az egyensúly a valóságban a politikai rendszer és a környezet viszonyának állandó változásai miatt sosem áll elő. Az egyensúly fogalma Easton szerint csupán heurisztikus fogalmi eszköz a politikakutatásban, nem egy valóságos állapotot leíró kategória.

Easton elméletében e feltételezés alapján a környezet és a politikai rendszer viszonyában nagy szerepet kap a rendszer egyensúlyhiányának, válságának állapota. Easton szerint a politikai rendszer specifikus tevékenysége az értékek tekintélyelvi alapon való társadalmi szintű elosztása.

Easton a *Megközelítés a politikai rendszer vizsgálatához* címen 1957-ben megjelent cikkében a politikai rendszer és társadalmi környezete közötti kapcsolatok elemzésére tett kísérletet. Megállapítása szerint a politikai rendszer környezete a rendszer felé igényeket (demand) és alátámasztást (support) közvetít. Ezek a politikai rendszer inputjai. A politikai rendszer outputjai a döntések, illetve ezek kikényszerítése.

Easton szerint az emberek olyan igényekkel lépnek fel, amelyek a társadalom számára értékes dolgok szűkös volta következtében nem elégíthetők ki. Ezeknek az igényeknek egy része a politikai rendszer felé irányul; a politikai rendszer közöttük szelektálva bizonyos igényeket felvállal közülük, és megkísérli döntéseivel kielégíteni azokat.

A társadalmi igények felmerülése, a politikai rendszer által való felvállalásuk, és a politikai rendszer döntései révén való kielégítésük közötti szakaszokban az igény keresztülmegy a politikai rendszer különböző szelekciós mechanizmusain. Erre Easton szerint azért van szükség, mert az igények nagy száma és magas foka következtében a politikai rendszer teljesítőképességét meghaladó túlterhelés (overload) állapota következhet be. Ez a politikai rendszer válságának egyik formája.

Easton elemzésének centrumában a politikai rendszer másik inputja, a támogatás áll. A támogatás a politikai rendszer tevékenységét elősegítő cselekvés, illetve pozitív hozzáállás (attitűd) a politikai rendszerhez. Ha a támogatás nem ér el egy bizonyos szintet, akkor lehetetlen az igények kielégítése és a politikai rendszer normális funkcionálása. Ez a politikai rendszer válságának másik formája.

Easton a továbbiakban a támogatás megszerzésének két módjával foglalkozik. Egyik megoldás az, ha a politikai rendszer output-

jával, döntéseivel kielégíti a feléje irányuló igényeket vagy azok bizonyos részét. A támogatás megszerzésének másik módja a politikai rendszer elfogadásának kiépítése a társadalom tagjainak attitűdjében, tudatában. Ez a politikai szocializációnak a politikai rendszer elfogadását elősegítő alakításával, manipulálásával mehet végbe, ami a politikai rendszer számára támogatási tartalékokat eredményez.

Ez a tartalék lehetővé teheti a politikai rendszer döntéseinek viszonylagos függetlenedését a feléje irányuló igények kielégítésétől. A támogatási tartalék révén a politikai rendszer időlegesen függetlenítheti magát az output-problémáktól, a társadalmi igényeket kielégítő döntések hiányában keletkező válságoktól. Azonban a támogatást folyamatosan biztosítani kell ahhoz, hogy normálisan funkcionálhasson, és ne kerüljön válságba.

Easton politikai rendszerelméletének válságtanulmányi implikációit Scott C. Flanagan *A politikai rendszer és a rendszerválság* című 1973-ban megjelent tanulmánya igyekezett kamatoztatni. Flanagan a politikai rendszer válság leírására Easton részben módosított és kiegészített sémáját alkalmazta. Flanagan tanulmánya egy, a politikai válságszituációkat történeti-összehasonlító szemlélettel megközelítő kötet bevezetője, amely megkísérli kidolgozni a politikai rendszer válságának elemzéséhez szükséges fogalmi eszköztárat.

Flanagan szerint a politikai válságok keletkezése a politikai rendszer és környezete közötti kapcsolat problémáin alapszik. Amennyiben a politikai rendszer döntései révén zajló értékelosztó tevékenysége nem reagál a környezetben bekövetkezett változásokra, az igények, követelmények, illetve az elosztás aszinkronja következik be. Ez az aszinkronitás a válságok létrejöttének szükséges, de nem elégséges feltétele.

A válság kialakulása egy olyan kiváltó folyamatot (triggering mechanism) tételez fel, melynek hatására a társadalomban az igények, követelmények felhalmozódnak, és politizálódnak. A kielégítetlen igényű csoportok korrekcióra törekednek, megkérdőjelezzik a politikai rendszer struktúráját, és az elosztás preferenciáit leíró játékszabályokat. Az elosztási struktúra problémái így áttolódnak a politika területére.

Flanagan úgy definiálja a rendszerválságot, hogy az akkor következik be, ha a politikai struktúrát komolyan megkérdőjelező nem legális protestáló formák terjednek el. E protestáló magatartás lényege az, hogy nem követi a politikai rendszer struktúráit leíró szabályokat, s ezzel az adott politikai struktúrát komolyan veszélyezteti. A válság megoldásáról szerintem akkor beszélhetünk, ha helyreáll e szabályok követése. A megoldás így megtörténhet a válság okainak felszámolása nélkül is, de végbemehet a politikai rendszer alapvető struktúráváltása vagy felbomlása, és újfajta politika berendezkedés kialakítása révén is. A válság folyamatának elemzésében Flanagan szerint vizsgálni kell az alaprendszer, a válságot létrehozó környezetváltozást, a válságot kiváltó közvetlen okokat, a válság megoldódását és az ennek eredményeként kialakult új rendszert, illetve annak a környezetváltozásban szerepet játszó igények kielégítéséhez való viszonyát. A válságmegoldás eredményeként létrejött állapot vizsgálatához el kell különíteni a válság közvetlen és hosszú távú eredményeit, ami a válság eredményének hosszabb távon való elemzését implikálja.

Az elemzés során vizsgálni kell a követelés, illetve az igénystruktúrát, a politikai struktúrát és az elosztási struktúrát, valamint ezek egymásra gyakorolt hatásait. A követelési és az elosztási struktúra közötti aszinkronitás

okoza a látens válságszituációt, ami a politikai struktúra megkérdőjelezéséhez, politikai válsághoz vezethet.

Easton és Flanagan koncepciói a behaviorizmushoz hasonlóan a válságot a társadalom tagjainak egyéni vagy csoportos magatartásából eredeztetik, melynek kiváltó oka az igények kielégítetlensége. Így e rendszerszemléletű válságelemzések is, a behavioristákhoz hasonlóan, a magatartásra koncentrálnak, főleg Gurr teóriájával rokoníthatók.

Összefoglalva az e megközelítéssel kapcsolatos problémákat és eredményeket: a politikai válságok rendszerszemléletű megközelítése a korábbi cselekvéseméleti-szituacionális jellegű válságtanulmányoktól eltérően előtérbe állította a válságok makroszintű strukturális vonatkozásait. Bekapcsolta a politikai válságok vizsgálatába a konkrét szituációk túlmutató, hosszabb időperiódusra kiterjedő elemzést. A rendkívüli, extrém, patológikus szituációként értelmezett behaviorista válságfelfogással szemben a rendszerszemléletű megközelítések a válságot a politikai rendszer és a környezet közötti kapcsolat folyamatában jelentkező, e folyamat sajátos, de állandó és nem extrém, nem rendkívüli periódusának tekintették. A behavioristák szituacionális válságfelfogását egy processzuális (folyamatszerű), a hosszabb időperiódusban zajló folyamatot előtérbe állító felfogás váltotta fel a politikai rendszerek elméletében. Magát a válságot Lasswell és Gurr is folyamatként vizsgálta, de csak a cselekvési szituációhoz kötődő folyamatként. Ezzel szemben a politikai rendszerelméletek a válsággal mint értelmezett szituációként túlmutató – a rendszer és környezete között zajló – folyamatban helyezik el a válságot. Ezt a különbséget hangsúlyozandó nevezem a rendszerszemléletű válságfelfogást processzuálisnak. A politikai jelenségek rendszerszemlé-

tű megközelítésének egyik általános problémája, Martin Jänicke szerint, a rendszer és környezet elhatárolása. Melyek a rendszer határai a társadalom tagjai felé, hiszen azok egyaránt tartozhatnak a rendszerhez és környezetéhez? A különböző politikai rendszerelméletek analitikus, az elemzés számára kialakított fogalmi eszköznek tekintik a politikai rendszer kategóriáját. Azonban a rendszer és környezet vizsgálatában a politikai rendszer fogalma gyakran „ontologizálódik”, a társadalom tagjaitól független, önálló létezővé válik.

Egy másik problémát Jürgen Habermas vetett fel a politikai rendszerek válságainak elemzése kapcsán. Meddig azonos önmagával egy rendszer, és milyen változások eredményeként tekinthető válságban lévőnek vagy új rendszernek? Erre szerintem képtelenek választ adni a politikai rendszer fogalmát „objektíváló”, a társadalom tagjainak tudatállapotaitól függetlenül vizsgáló rendszerelméleti megközelítések. Ezért szerintem be kell kapcsolni a politikai rendszerek válságának elemzésébe a társadalom tagjainak identitástudatát, szituációértékelését, ami a behaviorista válságkonceptió lényeges elemét alkotja. Jänicke szerint a behavioristák a politikai válságok különösen jellemző oldalát ragadták meg azáltal, hogy különböző alternatívákat magában foglaló, nyílt szituációként elemezték. Szerinte ugyanis a politikai válságok két, viszonylag stabil állapot közötti átmenetet jelentenek, és ebben az időszakban érvényüket veszítik a korábbi magatartás-szabályozás mintái, az újak pedig még nem alakultak ki. Ezért a válságok idején nagy szerepe van a szituációhoz kötött cselekvésnek. Jänicke úgy véli, hogy a politikai válságok elemzése nélkülözhetetlen a szituációhoz kötött magatartásra koncentráló behaviorista elmélet szempontjait.

A VÁLSÁGPROBLÉMA A KRITIKAI ELMÉLET INSPIRÁLTA POLITIKATUDOMÁNYBAN

A polgári politológia válságelméleteinek harmadik fejlődési szakaszára általában jellemző a válságproblematika előtérbe kerülése a legkülönbözőbb elméleti irányzatokban.

A különböző irányzatok közül kiemelem az elsősorban Nyugat-Európában, különösen az NSZK-ban és Franciaországban, a tőkés állam válságának elemzését a marxizmus elmélet talaján elvégezni kívánó törekvéseket (például Nicos Poulantzas, Joachim Hirsch); az ugyancsak Nyugat-Európában, főleg az NSZK-ban megjelenő próbálkozást a frankfurti iskola elméletének és a rendszerelmélet egyesítésére a kései kapitalizmus válságának elemzésében (különösen Claus Offe, Jürgen Habermas); és az USA-ban és Nyugat-Európában egyaránt jelentkező, az „irányíthatatlan társadalom” koncepcióját valló neokonzervatív válságelméleteket (például Samuel Huntington, Michael Crozier, Wilhelm Hennis).

A továbbiakban – csupán a megelőző fejlődési szakaszokkal szembeni különbségek érzékeltetésére – röviden bemutatom a kései kapitalizmus válságait elemző két NSZK-beli kutató, Jürgen Habermas és Claus Offe elméletét.

A kései kapitalizmus válságával foglalkozó két teória közös problémája az, hogy szerintünk a tőkés társadalmi formáció gazdasági válságok révén való fejlődésének minőségileg új szakaszában, a kései kapitalizmusban (Spätkapitalismus) megnő a társadalomirányítás iránti igény, ami új feladatokat ró a tőkés államra. A tőkés állam képes a válságok negatív következményeinek leküzdésére, de azok újra és újra jelentkeznek. A probléma az, hogy mennyire képes e válságelhárító feladat ellá-

tására az államapparátus. Mindkét elméletben közös, hogy a kései kapitalizmus társadalmi folyamatait válságosnak tekintik, és e válságok elhárítóját az államban látják.

Claus Offe egy gazdaságilag indukált politikai válság elméletét alakította ki. Ennek kiindulópontja a tőkés társadalomnak a gazdaságban gyökerező válsága, illetve az ez által létrehozott politikai válságelhárító mechanizmus feltételezése. Offe a végsőkéig viszi azt a tételt, miszerint a fejlett kapitalizmusban a tőkés állam a válságelhárítás céljából arra kényszerül, hogy ne a tőkés érdek, hanem az össz-társadalom képviselőjeként járjon el.

A tőkés állam ilyen működése és a gazdaság átpolitizálása szerintem nem kapitalista jellegű struktúrák kialakulásához vezet, illetve megkérdőjelezi az egyenértékű csere ideológiáját. Ezek a folyamatok a rendszer dezintegrálásával fenyegetnek. Az ily módon létrejött, a kapitalizmus számára „exterritoriális” struktúrák képviselői a társadalmi életben nem a magángazdasági szervezeteken, hanem közvetlenül az államilag-politikailag biztosított szervezési formák révén kapcsolódó csoportok; a meghosszabbodott oktatási folyamatban résztvevő diákok, a segélyből élő munkanélküliek, a hivatalnokok stb. Ezek Offe szerint bizonyos körülmények között antikapitalista jellegű motivációs és cselekvési struktúrákat alakíthatnak ki.

Az államapparátusnak ezért meg kell kísérelnie a saját válságelhárító tevékenysége révén kialakult rendszerellenes következmények csökkentését, illetve felszámolását a tömegelajlítás manipulálása és az ideológiai irányítás révén. Így olyan szituáció jön létre, amelyben a válságelhárító állami beavatkozás iránti igény egyre nő, ugyanakkor ez a válságelhárítás a rendszer fennmaradásának esélyeit csökkentő diszfunkcionális eredményekre

vezet. Az állam az ellentétes imperatívuszok – a válságelhárító beavatkozás iránti igény fokozódása, illetve a válságelhárítás eredményeként rendszeridegen elemek létrehozása – következtében válságba kerül. Így a gazdasági válságból a válságelhárítás válsága (*Krise des Krisenmanagements*) a politikai válság folytatódásos állapota lesz.

Jürgen Habermas egy gazdaságilag indukált kulturális válság teóriáját alkotta meg. Offe és Habermas egyaránt a politikum önálló fejlődési logikáját emelik ki. Habermasnál azonban még hangsúlyosabb a politikai rendszer önmozgása, mint Offéé. A gazdasági rendszer szerinte elvesztette „funkcionális autonómiáját” a politikai rendszerrel szemben, és a ciklikus gazdasági válságok jelentősége is megszűnt a kései kapitalizmusban.

A politikai rendszer válságelhárító tevékenységének azonban Habermas szerint is megvannak a korlátai. A tőkés formáció szervezési elvét, a magántőkés termelést a tőkés állam nem számolhatja fel. A politikai rendszer legitimitációteremtésének korlátja pedig az, hogy nem lehetséges a szociokulturális rendszer által biztosított motivációk, a társadalmi integrációt biztosító „értelem” (Sinn) „szállítása”. Ez utóbbi korlát szociokulturális válságjelenségekhez vezet. Ugyanis az állami tevékenység növekedésével egy sor létszféra politizálódik, ami azoknak a szociokulturális mintáknak a felbomlásához vezet, amelyek a rendszert fenntartó motivációkat biztosítják. Így motivációs válság keletkezhet, ami bizonyos körülmények között legitimitációs válságot vonhat maga után.

Offe és Habermas más szinten vizsgálják a válságok problémáját, mint a behaviorista és a rendszerszemléletű kutatók. A válságot a társadalom összreprodukciós szintjén – egy társadalmi formáció, a kapitalizmus válsága-

ként – értelmezik, és a különböző társadalmi szférák (gazdaság, kultúra, szocializációs mechanizmusok stb.) összefüggésében foglalkoznak vele. Ezzel szemben a behaviorista és a rendszerszemléletű kutatók a szorosan vett politikai válságjelenségeket kutatják, amelyeket – magatartásra koncentrált szemléletük következtében – az egyéni és csoportos interakciókból (konfliktusok, protestáló magatartás stb.) származtatnak, és nem a társadalom összreprodukciós szintű válságát, a válságok specifikus okait vizsgálják. Céljuk a mindenfajta politikai válság elemzésére alkalmas elmélet létrehozása.

A szorosan vett politikai válságok vizsgálatában a behaviorista és a rendszerelméleti irányzat egy sor érdekes és a mai kutatás szá-

mára is figyelemreméltó szempontot vetett fel a 20. században (a döntés- és játékelméleti koncepciók, illetve a szociológiai és szociálpszichológiai módszerek felhasználása a politikai válságok stratégia-, alternatíva-, illetve koalícióelemzésében stb.). Azonban úgy tűnik, hogy a kétféle (az összreprodukciós szint, a társadalmi formáció válsága, illetve a szorosan vett politikai válság problémája) válságproblematika leírására és magyarázatára egyaránt alkalmas elmélet létrehozása még ma is megoldandó feladatunk.

Kulcsszavak: *válság, politika, rendszer, behaviorizmus, rendszerelmélet, visszacsatolás, legitimitáció, lojalitás, állampolgári elégedettség, közélet, politikai rendszer, teljesítmény*

IRODALOM

- Beyme, Klaus v. (1972): *Die politische Theorien der Gegenwart*. München
- Easton, David (1953): *The Political System*. New York
- Easton, David (1956): Limits of the Equilibrium in Social Research. In: Eulau, H. (ed.): *Political Behavior*.
- Easton, David (1957): An Approach to the Analysis of Political Systems. *World Politics*. 4.
- Flanagan, Scott C. (1973): Das politische System und die systemische Krise. In: Jänicke, Martin (Hrsg.): *Politische Systemkrisen*. Köln
- Gurr, Ted R. (1973): Ursachen und Prozesse politischer Gewalt. In: Jänicke, Martin (Hrsg.): *Politische Systemkrisen*. Köln
- Habermas, Jürgen (1975): *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Frankfurt am Main
- Habermas, Jürgen (1976): *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus*. Frankfurt am Main
- Jänicke, Martin (Hrsg.) (1973): *Politische Systemkrisen*. Köln

- Lasswell, Harold D. (1950): *Power and Society*. New Haven
- Offe, Claus (1977): *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*. Frankfurt am Main
- Offe, Claus (1979): Unregierbarkeit. Zur Renaissance konservativer Krisentheorien. In: Habermas, Jürgen (Hrsg.): *Stichworte zur Geistigen Situation der Zeit*. I. Band *Nation und Republik*. Frankfurt am Main
- Robinson, John A. (1968): Crisis. In: Sills, David L. (ed.): *The International Encyclopedia of the Social Sciences*. III. New York: The Free Press. 510–514.
- Schluchter, Wolfgang (1980): Staat und Verwaltungshandeln. In: Schluchter, Wolfgang: *Rationalismus der Weltbeherreschung*. Frankfurt am Main.
- Starn, Randolph (1973): Historische Aspekte des Krisenbegriffs. In: Jänicke, Martin (Hrsg.): *Politische Systemkrisen*. Köln
- Miszlivetz Ferenc szerk.: *Eredeti válságfelhalmozás*. Szarva U.P.-MTA PTI. Szombathely-Budapest.2009

Interjú

MATEMATIKA ÉS KÖZÉLET

Staar Gyula beszélgetése Császár Ákos professzorral, az Akadémiai Aranyérem kitüntetettjével

Akadémiánk tavaszi közgyűlésén Császár Ákos matematikus vehette át a legmagasabb kitüntetést, az Akadémiai Aranyérmet. Az indoklás szerint: „a valós függvénytan és az általános topológia terén végzett, nemzetközileg is elismert tudományos munkásságáért, iskolateremtő tevékenységéért, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Bolyai János Matematikai Társulatban és a Magyar Tudományos Akadémián kifejtett tudományos szervezői és közéleti munkájáért.”

Császár Ákos 1947-ben szerzett matematika-fizika szakos tanári oklevelet a Pázmány Péter Tudományegyetemen (ma Eötvös Loránd Tudományegyetem). Ennek az egyetemnek volt négy évtizedig tanszékvezető tanára, nyugalmába vonulása után, 1996-tól emeritus professzora.

A Magyar Tudományos Akadémia 1970-ben választotta levelező, 1979-ben rendes tagjának. Két ciklusban (1973 és 1976, majd 1990 és 1993 között) elnöke volt a Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának,

1993 és 1999 között a Matematikai Tudományok Osztályának. A Bolyai János Matematikai Társulatnak 1966 és 1980 között főtitkára, 1980 és 1990 között elnöke, 1990-től tiszteletbeli elnöke.

Császár Ákos itthon vált kiemelkedő matematikussá, tudományterületén új utakat nyitó, nemzetközi hírű kutatóvá. Nevéhez köthető a hazai topológiai iskola megteremtése. Életművében szerves egységet alkot a kutatói, a tanári, a tudományos szervezői és a tudománynépszerűsítő munkásság. Igazi feladatvállaló és vállalásait tisztességgel, pontosan teljesítő ember. Amikor tudóstársai a 80. születésnapján előadásokkal köszöntötek, többször elhangzott: „A magyar tudományos életnek alig van még egy olyan nagysága, aki annyit tett volna az általa művelt tudományért, mint Császár Ákos.”

Az interjú készítője is tanítványának vallhatja magát, nem titkolja tiszteletét és szeretetét tanítómestere iránt. Császár professzor úr Párizsi utcai otthonában beszélgettünk.